

Уладзімір Караткевіч і ягоная аповесць

“Дзікае паляванне караля Стаха”

Уладзімір Караткевіч належыць да найбольш таленавітых прадстаўнікоў таго пакалення беларускіх пісьменнікаў, якое прыйшло ў літаратуру ў другой палове 1950 – першай палове 1960-х гадоў і з’яўляецца сумленнем свайго народу. Яго кнігі былі перакладзены на многія мовы народаў свету. За заслугі ў галіне літаратуры пісьменніка ўзнагародзілі ў 1980 годзе ордэнам Дружбы народаў, у 1982 годзе за раман “Нельга забыць” – літаратурнай прэміяй імя Івана Мележа, у 1984 годзе, ужо пасмяротна, за раман “Чорны замак Альшанскі” дзяржаўнай прэміяй імя Якуба Коласа. Іменем творцы названы вуліцы ў Віцебску і Оршы, а таксама школа № 3 у Оршы, дзе знаходзіцца музей пісьменніка.

Уладзімір Караткевіч нарадзіўся 26 лістапада 1930 года ў горадзе Орша Віцебскай вобласці, памёр 25 ліпеня 1984 года ў Мінску. Ён гадаваўся ў сям’і інтэлігентаў, якая з пакалення ў пакаленне перадавала любоў да літаратуры і гісторыі. У час Вялікай Айчыннай вайны яго эвакуіравалі ў Пермскую вобласць, пасля – ў Арэнбург. У 1944 г. ён вярнуўся ў Оршу і там атрымаў сярэднюю адукацыю. У 1954 годзе абараніў дыплом на філалагічным факультэце Кіеўскага ўніверсітэта імя Тараса Шаўчэнкі. Працаваў настаўнікам у вёсцы Лесавічы на Украіне (1954–1956) і Оршы (1956–1958), вучыўся на вышэйшых літаратурных курсах (1960) і вышэйшых курсах кінасцэнарыстаў (1962) у Маскве. Яго шлях у літаратуры пачаўся з верша “Машэка”, які быў надрукаваны на старонках часопіса “Польмя” (1955, № 7). Уладзімір Караткевіч з’яўляецца аўтарам раманаў і аповесцяў “Дзікае паляванне караля Стаха” (1949–1959), “Нельга забыць” (1960–1962), “Каласы пад сярпом тваім” (1962–1964), “Хрыстос прыямліўся ў Гародні” (1965–1966), “Сівая легенда” (1969), “Чазенія” (1966), апавяданняў “Маленькая балерына” (1961), “Барвяны шчыт” (1963), “Сіняя-сіняя” (1964), легенды “Ладдзя Роспачы” (1964), драмы “Кастусь Каліноўскі” (1963), эсэ “Казкі Янтарнай краіны” (1962), “Званы ў прадоннях азёр” (1969) і інш., напісаных у Оршы, Маскве, Мінску і многіх іншых мясцовасцях, зборнікаў вершаў “Матчына душа” (1958), “Мая Іліяда” (1969), “Быў. Ёсць. Буду” (1986).

Уладзімір Караткевіч выказваў пастаянную і асаблівую прыхільнасць да гістарычнага і дэтэктыўнага жанраў, дзе ставіў і імкнуўся вырашыць агульначалавечыя праблемы жыцця і смерці, добра і зла. У той жа час гэта надзвычай нацыянальны пісьменнік, што выразна адчуваецца ў самым папулярным ягоным творы – гістарычна-дэтэктыўнай аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха”.

Рукапіс першага варыянта аповесці быў напісаны напрыканцы 1940-х гг., калі Уладзімір Караткевіч быў студэнтам Кіеўскага ўніверсітэта. Праз дзесяць гадоў узнік другі варыянт твора. Праўда, як адзначаў пісьменнік, “папраўкі былі малыя”. Твор з’яўляецца часткаю ніколі незавершанага цыкла “Сямейныя паданні роду Яноўскіх” (да гэтага ж цыкла належыць аповесць “Цыганскі кароль”).

Аповесць упершыню была надрукаваная ў часопісе “Малодосць” (1964, № 9–12), а пасля яшчэ двойчы пры жыцці аўтара друкавалася ў зборніках прозы пісьменніка: у 1974 г. у кнізе “Вока тайфуна: Апавяданні і аповесці”, а таксама ў 1978 г. у кнізе “З вякоў мінулых: Апавяданні, аповесці”.

У. Караткевіч – гэта адзін з тых беларускіх пісьменнікаў, якія яшчэ ў 1940–1950-я гг. востра адчулі неабходнасць ідэйна-тэматычнага і жанрава-стыльвага абнаўлення беларускай літаратуры. Таму малады ў той час пісьменнік звярнуўся да вопыту еўрапейскай літаратуры. Пэўнае кампазіцыйнае падабенства назіраецца паміж ягонай аповесцю “Дзікае паляванне караля Стаха” і шырока вядомым апавяданнем Артура Конана Дойла “Сабака Баскервіляў”. Таксама мы заўважаем сляды ўплыву англійскае пісьменніцы Ганны Радкліф, аўтаркі твораў “Сіцылійская аповесць” (1790), “Пушча” (1791), “Удальфскія таямніцы” (1794), “Італьянец” (1797), якія спалучаюць чуллівасць і меланхолію сентыментальнага рамана з жудаснай атмасферай старажытных замкаў, раскапаных магіл ці амшэлых лясоў.

Але самае галоўнае, што Уладзімір Караткевіч заснаваў сваю аповесць на айчыннай беларускай гісторыі. Галоўны герой твора шмат у чым нагадвае рэальную асобу – Еўдакіма Раманава (1855–1922), беларускага этнографа і фалькларыста. (У аповесці Еўдакім Раманаў згадваецца як калега Андрэя Беларэцкага). Больш за тое, вытрымка з прадмовы да кнігі Беларэцкага “Беларускія песні, балады і легенды”: “Горка стала беларускаму майму сэрцу, калі пабачыў я такую занядбанасць нашых лепшых, залатых нашых слоў і спраў” нагадвае словы прадмовы да “Беларускага зборніка” (1891) Е. Раманава: “Балюча стала беларускаму майму сэрцу такое незнаёмства вучоных з маёй роднай мовай, і, ведаючы беднасць літаратуры беларускай, узяўся я за збіральніцтва”.

Падзеі ў творы адбываюцца ў канцы 80-х гадоў XIX стагоддзя. Беларусь знаходзіцца ў складзе Расейскай імперыі, стаўшы глухой правінцыяй на ўскраінах велізарнай дзяржавы. Вучоны-фалькларыст Андрэй Беларэцкі (галоўны герой твора), у пошуках старажытных паданняў і прымхаў за два гады абышоў і аб'ехаў Мінскую, Магілёўскую, Віцебскую, частку Віленскай губерні. І паўсюль ён бачыў жудасную бяспраўную галечу роднага яму народа. Бачыў, як прыходзіць у заняпад культура самабытнага краю. Урэшце ён трапляе ў маёнтка Балотных Яліны, дзе становіцца сведкам самых незвычайных здарэнняў.

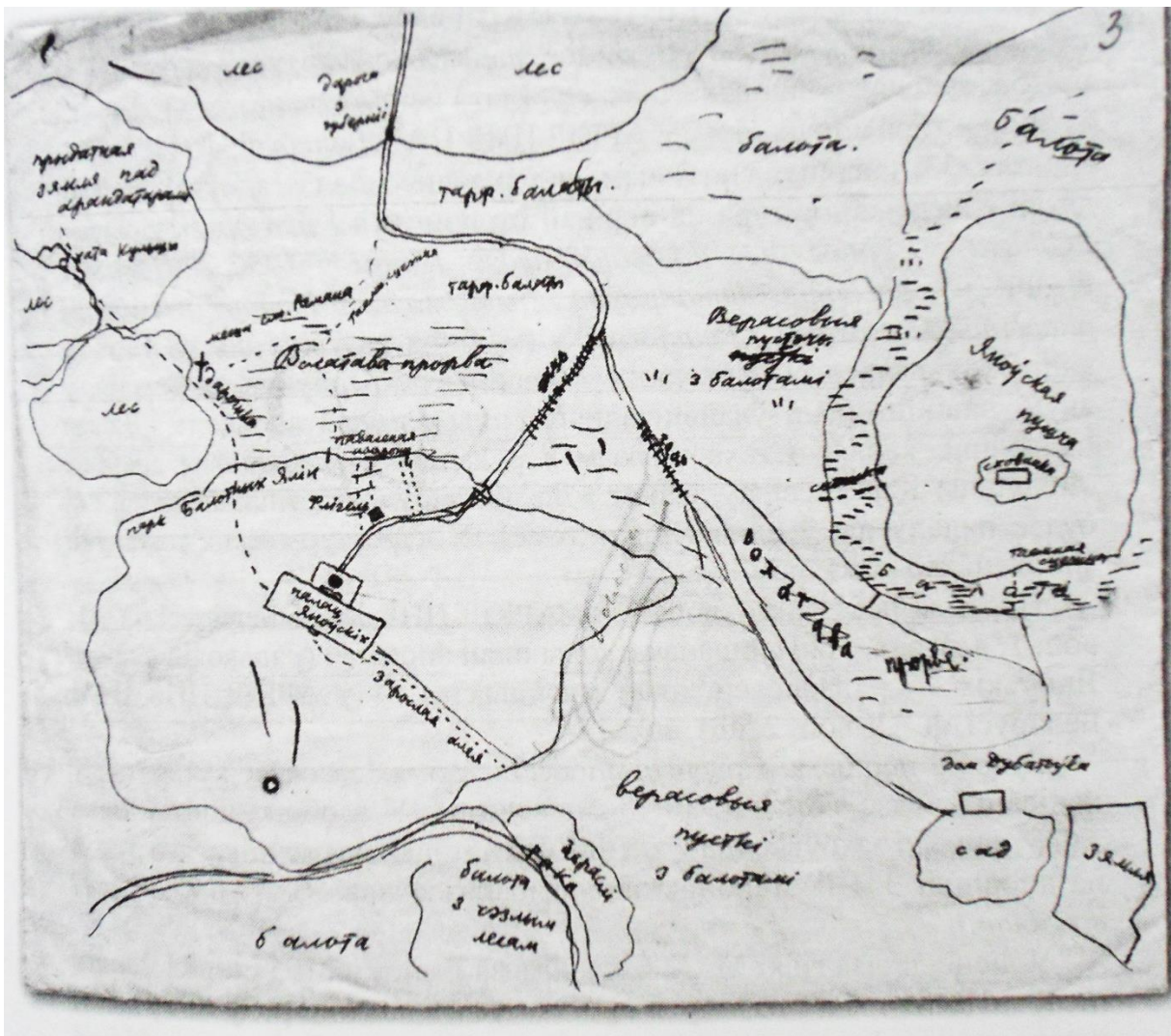
Уладальніцай маёнтка з'яўляецца апошняя прадстаўніца калісьці магутнага роду Надзея Яноўская. Па начах у палацы бачаць Малога Чалавека і Блакітную Жанчыну, прадвеснікаў смерці кагосьці з роду Яноўскіх. Страх на ўсё наваколле наганяе дзікае паляванне караля Стаха, ад якога (два гады назад) загінуў бацька Надзеі. Яно ж пагражае смерцю і дачцэ. Андрэй Беларэцкі вырашыў раскрыць таямніцу гэтых з'яў і дапамагчы ўладальніцы Балотных Ялін. З бібліятэчнай кнігі герой твора даведваецца пра караля Стаха і радавое пракляцце Яноўскіх. У пачатку XVII ст. Стах Горскі, у жылах якога цякла каралеўская кроў, вырашыў дабіцца незалежнасці для свайго краю. “Кароль” (так яго называюць мясцовыя людзі) Стах меў вялікае войска і карыстаўся падтрымкай у сялян. Аднак ажыццявіць планы Стаху не ўдалося: ён быў забіты сваім сябрам Раманам Яноўскім, якога незадоўга да гэтага выратаваў ад смерці. У перадсмяротны час кароль Стах праклінае ўвесь род Яноўскіх. Гэта пракляцце праз стагоддзі дайшло і да Надзеі. Андрэю Беларэцкаму ўдалося выкрыць таямнічыя сілы і разам з сялянамі перамагчы. Высветлілася, што легенду пра Стаха выкарыстаў апякун Надзеі Яноўскай шляхціц Рыгор Дубатоўк. Ён прагнуў смерці Надзеі, каб стаць гаспадаром Балотных Ялін.

Уладзімір Караткевіч, выкарыстоўваючы папулярную форму рамана (дэтэктыўнага і гатычнага), выказвае важныя гістарычныя і філасофскія ідэі. Дае тое, чаго прагне чытач: фактычна забароненую савецкаю ўладаю беларускую гісторыю, легенды, забабоны, здані, родавы праклён, жахлівыя забойствы, каханне, палацы.

У аповесці У. Караткевіча паспяхова выкарыстоўваюцца прыёмы і правілы дэтэктыўнага жанру. Таксама аўтар увёў у свой твор шматлікія, тыпова гатычныя элементы. Дзеянне “Дзікага палявання караля Стаха” ён змясціў у старым, змрочным палацы, які хаваецца ў мокрым абымшэлым парку. Маёнтка Яноўскіх размешчаны сярод балот, дрыгвы, таму пастаянна акаляюць яго туманы. У сярэдзіне палаца Балотных Ялін адлюстраваны гатычны архітэктанічны размах (агромністая прыхожая, шэраг пустых пакояў), пакладзены на ім адбітак хуткага заняпаду (пыл на старадаўняй каштоўнай

мэблі). У будынку ёсць сакрэтныя хады, характэрныя для рамана жаху, яго напаўняе пустэча і холад, выпраменьваецца энергія зла.

Галоўная гераіня – Надзея Яноўская – выдатна ўпісваецца ў структуру постаці “гатычнай ахвяры”. Яна далікатная, нявінная, у яе праблемы са сном, яна робіць уражанне слабай, беднай істоты. А ролю злавеснага падступнага псеўда-дарадчыка, “гатычнага злодзея” атрымаў Рыгор Дубатоўк, стрыечны брат памерлай маці Надзеі і яе законны апякун. Дубатоўк хоча здабыць Балотныя Яліны і, не вагаючыся, карыстацца ўсялякімі сродкамі, імкнучыся да гэтае мэты.

План мясцовасці, дзе адбываюцца падзеі, апісаныя ў аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха”

Вельмі важным кампанентам аповесці з’яўляюцца здані. У “Дзікім паляванні караля Стаха” іх некалькі: Малы Чалавек Балотных Ялін, Блакітная Жанчына і, зразумела, прывіднае паляванне. Як і ў гатычных творах, іх прысутнасць знаходзіць лагічнае тлумачэнне. Малы Чалавек аказваецца істотай з плоці і крыві, карлікам, псіхічна хворым братам Бермана-Гацэвіча. Да ўтрымання веры ў існаванне Блакітнай Жанчыны,

нібы духу жанчыны, якой адсеклі галаву і якая прарочыла помсту пасля смерці, прычыняецца Надзея, якая ходзіць у сне з-за нервовае напружанасці і стомленасці. Фантомнае дзікае паляванне – гэта выдумка Дубатоўка, які разам з падуладнымі шляхціцамі стварае ілюзію зданяў, што імкнуцца па душу Яноўскай. Ён здабывае дрыкгантаў – вельмі рэдкую пароду старажытных коней, даўнюю вопратку для коннікаў, даведваецца пра сцежкі, якімі бяспечна можна ісці па балоце. Падрыхтоўка забірае многа часу і грошай, але поспех у справе шматабяцальны. Аднак план не рэалізуецца з-за дзеянняў Андрэя Беларэцкага, Рыгора, вартаўніка Кульшаў, і Свеціловіча, які жыццём плаціць за гэтую дапамогу.

Тое, што адрознівае аповесць Караткевіча ад гатычнага рамана, – гэта адносіны да гісторыі. Беларускі творца трактуе гісторыю не толькі як дэкарацыю, бо гэта немажліва для пісьменніка гістарычнае тэмы; пісьменніка, які ведае пра ролю гісторыі ў працэсе станаўлення нацыянальнай свядомасці.

Звернем таксама ўвагу на тое, што аповесць была напісаная ў сярэдзіне ХХ стагоддзя, калі ў беларускай літаратуры панаваў метаад сацыялістычнага рэалізму з яго сацыялагізмам, з патрабаваннем паказу класовай барацьбы і г. д. З гэтай прычыны ў творы Уладзіміра Караткевіча рашуча асуджаецца сацыяльны прыгнёт, уціск, дэспатызм, увасабленнем якіх з’яўляецца дзікае паляванне, якое наганяе жах як на Надзею Яноўскую, уладальніцу маёнтка Балотныя Яліны, так і на сялян у акрузе. Шляхта (за выключэннем Беларэцкага, Свеціловіча і Надзеі Яноўскай) пастаўленая аўтарам па-за “законам”: яна амаральная, разбэшчаная, злачынная, а таму, на думку аўтара, не мае больш права на існаванне. Перадусім, Рыгор Дубатоўк, які, як лічаць асобныя даследчыкі, знешне нагадвае Караля Радзівіла “Пане Каханку”. Пра гэта сведчыць характарыстыка героя, дзеля якога У. Караткевіч выкарыстаў вядомыя партрэты магната: “На чалавеку была вопратка, якую зараз можна пабачыць толькі ў музеі: чырвоныя боты на высокіх абцасах з падкоўкамі (такія празываліся ў нашых продкаў кабцямі), абцягнутыя порткі з каразеі – тонкага сукна. Жупан на грудзях і жываце – жупан з вішнёвага з золатам сукна – вось-вось пагражаў луснуць. Паверх яго чалавек нацягнуў чугу, старажытную беларускую верхнюю вопратку. Чуга вісела вольна, прыгожымі складкамі, уся пералівалася зялёнымі, залатымі і чорнымі візерункамі і была перавязана амаль пад пахамі турэцкім пасам вяёлкавых колераў. І над усім гэтым сядзела дзіўна маленькая для гэтай тушы галава са шчокамі такімі надутымі, быццам гэты чалавек вось-вось збіраўся пырснуць са смеху. Доўгія шэрыя валасы ззаду рабілі галаву правільна круглай, маленькія шэрыя вочкі смяяліся, сівыя вусы віселі да сярэдзіны грудзей.

Вонкавы выгляд у чалавека быў самы мірны, і толькі на левай руцэ вісеў карбач – плечены кароткі бізун са срэбным дротам ля канца”.

Зусім не выпадкова твор завяршаецца вынішчэннем усяе акалічнае шляхты: У. Караткевіч у мастацкай тэксце “здзейсніў” у 1880-я гг. тое, што пачынаючы з 1917 г. будуць рабіць бальшавікі, у тым ліку, і на тэрыторыі Беларусі.

Аднак толькі такім шляхам у сярэдзіне ХХ стагоддзя можна было паказаць у мастацкім творы каларыт, атмасферу беларускага грамадства мінулае эпохі. І Уладзімір Караткевіч пайшоў ім, каб у тыя змрочныя савецкія часы актуалізаваць у свядомасці свайго чытача менавіта беларускую гісторыю, трагічную і адначасна прыгожую.

Сінкрэтызм твора, яго шматпланавасць, магчымасць рэцэпцыі “Дзікага палявання караля Стаха” як захапляльнай жудаснай гісторыі або летапісу беларускага народа сведчаць пра незвычайны талент пісьменніка. Гэта дазваляе ўключыць яго кнігу ў шматвяковую еўрапейскую літаратурную традыцыю, паставіць самога пісьменніка ў шэраг тых, кім беларусы могуць ганарыцца.